

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ НАУКОВИХ ЗНАНЬ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Автор розглядає науку кримінального права як елемент загальної системи наукових знань і пропонує своє рішення методологічних проблем кримінально-правових досліджень. Сформульовано оптимальні підходи щодо вибору методологічного інструментарію організації й здійснення процесу наукового пізнання.

Ключові слова: кримінальне право, система наукових знань, методологія досліджень, методологічний інструментарій.

Постановка проблеми та її актуальність.

Однією з головних підвалин розвитку науки кримінального права є осмислення її місця, значення в загальній системі наукових знань і зв'язків з іншими науками, з подальшим їх урахуванням в організації й проведенні кримінально-правових досліджень.

Не викликає сумнів, що кримінальне право є елементом у зазначеній системі, з віддзеркаленням інтеграційних та диференційних процесів, які властиві останній в цілому і кримінальному праву, зокрема, з характерним для них накопиченням, нарощуванням та синтезом знань. При цьому, кожне кримінально-правове дослідження проблемних питань кримінального права має стати новою сходинкою більш високого рівня в розвитку наукових знань, сприяти удосконаленню охорони найбільш важливих соціальних цінностей від злочинних посягань з втіленням принципів гуманізму та справедливості.

Для досягнення належного рівня наукових досліджень необхідним є виокремлення та розв'язання загальнотеоретичних проблем. До останніх слід віднести й методологічні проблеми пізнавальної діяльності. Серед них головне місце займають питання вибору й меж використання методологічного інструментарію в наукових дослідженнях. Підвищення суспільного значення таких досліджень залежить від глибини втілення прогресивних попередніх і сучасних здобутків у різних напрямках наукових пошуків, тобто від уміння практично використати й

удосконалити зв'язки кримінального права з багатьма науками, насамперед із філософією, економікою, соціологією й математикою, яку правильно називають «царицею наук». Однак, незважаючи на теоретичне значення цих методологічних питань, вони досі недостатньо висвітлюються в юридичній науковій літературі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема методології у будь-якій науці, як і в кримінально-правовій, належить до найбільш складних і актуальних [1, с. 170–182; 2, с. 51–65]. Від її розуміння залежить вибір правильного напрямку (стратегії) дослідження й досягнення істинного результату. При цьому не тільки результат, а й шлях до нього мають бути істинними [3, с. 7].

Під методологією дослідження більшість дослідників розуміє систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, що становить собою, в першу чергу, комплекс раціональних шляхів, що історично склалися, засобів і форм руху мислення від незнання до пізнання, від гіпотез до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [4; 5]. Необхідно, вважаємо, підкреслити правильність твердження М. І. Панова й Н. О. Гуторової, що методологія наукового пізнання – явище інтегральне: з одного боку, вона об'єднує систему компонентів, що її утворюють (світоглядні, загальні і спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, правила логіки, загальнонаукові і приватно-наукові методи й методики дійсності) [6, с. 291], а з другого – засоби і принципи пі-

знання, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про об'єкт і предмет дослідження. Як зауважують ці вчені, підтримуючи позицію Д. А. Керимова, методологію не можна зводити лише до тієї чи іншої (однієї) компоненти, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі засоби, методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку безпідставно залишатимуться інші, внаслідок чого й методологія як така не буде визначена з відповідною повнотою [5, с. 292]. Будь-які теоретичні положення, зокрема, у вигляді певних підходів, які пізніше можуть набути концептуальний вигляд, проміжних висновків, теж мають бути здатними виконувати методологічну функцію, а тому вони повинні відповідати певним вимогам [1, с. 177, 178]. Підґрунтям для останньої тези є те, що накопичені у процесі наукових пошуків знання про об'єкт і предмет дослідження приєднуються до вже існуючих знань і можуть бути використані для подальших пізнавальних наукових розвідок. Крім того, як наголошує В. Я. Тацій, докорінною методологічною вимогою на сучасному етапі є проведення досліджень у тісному зв'язку зі слідчо-судовою практикою [7, с. 690], тобто з урахуванням її потреб та їх вирішенням, зокрема у перспективі.

Методологія наукових досліджень – це сфера знань про організацію й результат (з позиції вимог до нього) пізнавальної діяльності людини, які знаходяться у стані теоретико-прикладного розвитку й інтеграції.

Метою цієї статті є пошук і обґрунтування оптимальних підходів до організації й проведення кримінально-правових досліджень з урахуванням специфіки предмета кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Термін «методологічний аспект», що використовується в назві цієї статті, дозволяє виокремити існуючі або визначити потрібні нові знання про основний методологічний інструментарій наукового розв'язання проблем кримінального права, який є оптимальним, забезпечуючим результативність дослідження.

Визначення методологічного інструментарію зумовлено: (а) метою дослідження й завдання-

ми, що вирішуються для її досягнення, а також обраними його об'єктом і предметом і (б) історичними, теоретичними, правовими і емпіричними передумовами, встановлення яких передують накопиченню нових знань про них.

Однією з форм вираження ідеї кримінально-правового дослідження, а також теоретичним підґрунтям для обрання, розроблення й формулювання методологічного інструментарію є гіпотеза. Гіпотези висувуються як на початку пізнавального процесу при підкресленні науковості дослідження з урахуванням результатів аналізу історичних, теоретичних, правових та емпіричних передумов наукового пізнання, так і в його процесі. Вони мають певне значення для організації дослідження, а саме: методологічне (концептуальне, організаційне); теоретико-правове; правозастосовне. Висунуті гіпотези підлягають узагальненню, подальшій перевірці і служать підґрунтям для похідних або нових, приміром, з метою уточнення або розвитку існуючих.

Проблеми наукового пізнання обраного об'єкта (предмета) дослідження та досягнення зазначеної мети можна розв'язати тільки комплексним шляхом на емпіричному й теоретичному рівнях дослідження [7, с. 31, 32], а також при їх об'єднанні. Методологічні засади таких досліджень складають: (а) положення онтології, аксіології, праксіології, антропології, загальної теорії пізнання, теорій натуралізму та ін.; (б) філософські й загальнонаукові методи – діалектичний, системно-структурного та системно-функціонального аналізу, історико-правовий, порівняно-правовий, герменевтичний, статистичний, соціологічний, математичний, моделювання тощо. Причому до методів емпіричного рівня треба віднести опис, порівняння, експеримент, моделювання, спостереження; до методів теоретичного рівня – діалектичний, загальнологічні (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію) [8, с. 74].

Експериментально підтверджено найбільшу ефективність при дослідженні проблем кримінального права оптимального композиційного підходу. Оптимальний композиційний підхід, який доцільно застосовувати в організації пізнавального процесу, становить собою об'єднання

певних складників – визнаних науковцями світоглядних та інших теорій, концепцій, законів, правил, підходів, принципів і методів. Композиційність – це найважливіший організуючий компонент, який надає єдність та цілісність пізнавального процесу, підпорядковуючий кожен його структурну частину іншим та меті дослідження. Композиційність в організації пізнавального процесу досягається шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й меж його використання. Такою ідеєю виступає сформульована (-і) концепція (-і). Оптимальність – це необхідне й достатнє, що дозволяє отримати бажаний результат, тобто відсутність зайвого. Обрана стратегія із запровадженням обраних підходів, методів, теорій, законів і правил, які вже перевірені часом, дозволяє здійснити всебічне вивчення об'єкта (предмета) дослідження.

Перспективним для кримінально-правових досліджень є поширене й поглиблене використання математичного підходу. Математика залишається ключовим складником сучасної теорії пізнання. Щодо дослідження загальнотеоретичних питань кримінального права й проблем різних його інститутів корисними є знання, що набувають назву «інституціональна архітекtonіка» і формуються як сучасне прогресивне вчення про побудову гармонійних інституцій, а також такі закони математики, як закон про золоту пропорцію (гармонію, досконалість цілого) та закон про золоту серцевину, відомі ще з часів Евкліда [10]. Поглиблене застосування математичного підходу сприятиме вирішенню проблем забезпечення системності кримінального права як науки й системності кримінального законодавства (щодо системи покарань і відповідальності юридичних осіб, запровадження кримінального проступку, побудови диспозицій і санкцій норм в Особливій частині КК), подоланню полісемії багатьох термінів, що містяться в нормах КК і термінологічної неточності опису ознак злочинів (наприклад, наслідок злочинного діяння у виді майнової шкоди фіксується з використанням понад 10 термінів без урахування специфіки такої шкоди, зокрема видових ознак і її структури).

Визначальним для організації кримінально-правових досліджень є спрямування пошукового процесу на досягнення наукового результату, здатного виконувати свою методологічну функцію. Із семантичної точки зору останнє є синонімом методологічного призначення [10, с. 1430]. Спираючись на здобутки української наукової школи й розвиваючи її, підкреслимо, що для з'ясування соціальної цінності того, що має бути досягнуто внаслідок пізнавальної діяльності, обов'язковим є пред'явлення до накопичених нових знань гносеологічних, онтологічних, правових, економічних, етичних, практикологічних і соціально-психологічних вимог [1, с. 224]. У цьому і є прояв завдання наукової роботи, а саме своїми здобутками сприяти виконанню законодавством України про кримінальну відповідальність і його досліджуваними нормами своїх найважливіших державних функцій – охоронної й регулятивної [11, с. 5]. До них треба приєднати також превентивну, виховну функції, етичну, соціально-психологічну, соціально-економічну, інформаційну, методологічну, ідеологічну, гуманістичну, мобілізаційну та ін. У цьому виявляється зв'язок між науковою роботою, яка має бути здатною своїми результатами допомагати виконанню національним законодавством про кримінальну відповідальність зазначених функцій.

Крім того, сам процес і результати дослідження об'єкта і предмета дослідження мають відповідати в першу чергу вимогам гносеології, онтології, права, етики, практикології, а також, можливо, соціальної психології, правилам соціально-економічного характеру.

Стимулюючим чинником поступового розвитку кримінального права й методології права в цілому залишається й відставання інших наук від потреб суспільства, зокрема щодо інформаційного простору, який вже існує в світовому середовищі й де знаходиться наше інтегроване суспільство. У контексті останнього необхідним є не лише визнання інформаційного права самостійною галуззю права, а й розвиток цих знань у тісному зв'язку з математикою. Як відомо, насамперед математичні знання покладено в основу інформаційних (телекомунікаційних) ресурсів, наприклад, у мережі Інтернет. Потребує

уваги дослідників-цивілістів й інститут власності з удосконаленням норм щодо власності на інформацію та інші питання, які потребують окремого розгляду.

Враховуючи наведене, можна зробити **висновки**, що:

1. Методологія наукових досліджень – це сфера знань про організацію й результат (з позиції вимог до нього) пізнавальної діяльності людини, які знаходяться у стані теоретико-прикладного розвитку й інтеграції.

2. Дослідження проблем кримінального права як наукове пізнання та його науковий результат мають (а) відображати закономірності, встановлені в процесі дослідження щодо його об'єкта (предмета), (б) урахувати теоретичні здобутки дослідників у минулі часи і в сучасний період розвитку кримінального права, а також (в) здійснюватися та утворюватися відповідно до вимог, що ставляться до таких досліджень.

3. Результатом прогресивних кримінально-правових досліджень є синтезоване нове наукове знання, отримане шляхом вивчення історичних, теоретичних, правових та емпіричних передумов пізнання об'єкта (предмета) дослідження, визначення мети останнього, побудови гіпотез та розробці й застосування ефективного методологічного інструментарію (на концептуальній основі, із запровадженням оптимального композиційного підходу).

4. Оптимальність і композиційність в організації пізнавального процесу досягається шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й межі його використання. Оптимальний композиційний підхід сприяє всебічному кримінально-правовому дослідженню і віддзеркалюється упорядкованою структурою наукової роботи та її змістом.

5. На розвиток кримінального права впливають й інші науки. З методологічної точки зору є доцільним при проведенні кримінально-правових досліджень звертати увагу на проблеми інших наук, які стосуються об'єкта (предмета) дослідження і не повною мірою відповідають потребам суспільства. Це сприятиме укріпленню зв'язків кримінального права з іншими науками та їх загальному і окремому розвитку.

Література

1. Зеленецький В. С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Х.: Основа, 1994. – 321 с.

2. Демидова Л. М. Якість кримінального законодавства України: методологічний аспект дослідження / Л. М. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2010. – Вип. 20. – С. 51-63.

3. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – 698 с.

4. Волович В. И. Надежность информации в социологическом исследовании: проблемы методологии и методики / В. И. Волович. – К.: Наук. думка, 1974. – 135 с.

5. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 4-е изд. – М.: Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.

6. Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М. І. Панов, Н. О. Гуторова // Проблеми законності: академ. зб. наук. пр. / відп. ред.: В. Я. Тацій. – Х.: Право, 2009. – Вип. 100. – С. 291-304.

7. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В. Я. Тацій. – Х.: Право, 2010. – 936 с.

8. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – 5-те вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 307 с.

9. Демидова Л. Н. Системно-функциональный подход и закон о золотой пропорции в уголовном праве [Электронный ресурс] / Л. Н. Демидова // NB: Вопросы права и политики. – 2013. – № 7. – С. 177-192. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/lr/article_8802.html.

10. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Совет. энцикл., 1984. – 1600 с.

11. Уголовное право Украины. Общая часть: учебник / М. И. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. – [2-е изд., перераб. и доп.] – Х.: Право, 1999. – 400 с.

Л. Н. Демидова

Уголовное право в общей системе научных знаний: методологический аспект уголовно-правовых исследований

Автор рассматривает науку уголовного права как элемент общей системы научных знаний и предлагает свои решения методологических проблем уголовно-правовых исследований. Сформулированы оптимальные подходы в выборе методологического инструментария организации и осуществления процесса научного познания.

Ключевые слова: уголовное право, система научных знаний, методология исследований, методологический инструментарий.

L. Demidova

Criminal law in the common system of scientific knowledge: methodological aspect of criminal law research

The author examines the science of criminal law as a part of the common system of scientific knowledge and offers her decisions of methodological problems of criminal law research. Optimal approaches in the choice of methodological tools of the organization and implementation of the process of scientific knowledge are formulated.

Key words: criminal law, the system of scientific knowledge, methodology of researches, methodological tools.